

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 346.3

Рибнікова Е. Ю.,

*аспірант кафедри господарського права та процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ДОГОВІРНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ ВІДНОВЛЮВАНИХ ДЖЕРЕЛ ЕНЕРГІЇ В УКРАЇНІ

CONTRACTUAL PROCUREMENT OF RENEWABLE ENERGY SOURCES USAGE IN UKRAINE

У статті розглядається сучасний стан договірного забезпечення використання відновлюваних джерел енергії (далі – ВДЕ) в Україні, а також досліджується його трансформація в умовах запровадження нової моделі ринку електроенергії. У роботі також запропонована класифікація договорів, що регулюють використання ВДЕ.

Ключові слова: відновлювана енергетика, відновлювані джерела енергії, договір, ринок електроенергії, гарантований покупець.

В статье рассматривается современное состояние договорного обеспечения использования возобновляемых источников энергии (далее – ВИЭ) в Украине, а также исследуется его трансформация в условиях введения новой модели рынка электроэнергии. В работе также предложена классификация договоров, регулирующих использование ВИЭ.

Ключевые слова: возобновляемая энергетика, возобновляемые источники энергии, договор, рынок электроэнергии, гарантированный покупатель.

The article concerns the current state of contractual procurement of renewable energy sources (RES) usage in Ukraine, as well as its transformation under conditions of the introduction of a new model of the electricity market. The article also proposes a classification of contracts governing the use of RES.

Key words: renewable energy, renewable energy sources, contract, electricity market, guaranteed buyer.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку ринкової економіки в Україні дедалі більшої актуальності набувають питання договірного забезпечення нових галузей народного господарства, до яких, зокрема, належить галузь відновлюваної енергетики. Зважаючи на пильну увагу з боку Уряду щодо її регулювання, можна припустити, що відносини в цьому секторі енергетики перебувають у полі зору лише публічного права. Звичайно, значення публічно-правового впливу на суб'єктів господарювання в досліджуваній галузі важко переоцінити, але з огляду на те, що відновлювана електроенергія є своєрідним товаром, існують і приватноправові засоби гармонізації відносин у секторі відновлюваної енергетики. В умовах запровадження нової моделі ринку договірне забезпечення галузі електроенергетики, зокрема й відновлюваної електроенергетики, зазнає істотних змін і потребує ґрунтовного дослідження.

Метою статті є дослідження особливостей договірного забезпечення галузі відновлюваної енергетики в Україні.

Виклад основного матеріалу. Беручи до уваги те, що підприємництво є самостійною діяльністю, яка здійснюється на свій страх і ризик суб'єктами господарювання, важливого значення для її регулювання мають норми приватного права. Як зазначає О. Крупчан, приватне право дає можливість особі вільно вибрати вид економічної діяльності, керуючись не владними приписами, а відомою їй інфор-

мацією про обставини конкретного місця в цей час, тобто про попит на товари та послуги тощо. Для забезпечення належного обсягу виробництва товарів і послуг та перерозподілу їх між територіями планова економіка не має достатнього обсягу належної інформації. Тому єдиний центр не може насамперед прорахувати дійсну потребу в тих чи інших товарах і послугах [1, с. 154].

Норми приватного права є основою для саморегулювання господарської діяльності. Одним із центральних елементів підсистеми саморегулювання на доктринальному рівні традиційно називають договір, а право сторін договору відступати від положень чинного законодавства – одним із виявів реалізації саморегулювання в договірній сфері [2, с. 32–33]. Договірна регламентація є самостійним правовим способом організації конкретних індивідуально-договірних зав'язків суб'єктів господарювання, який існує поряд із нормативно-правовою регламентацією, а державною волею визначаються лише її межі [3, с. 6].

Як зазначає Д. Міхальов, в умовах ринкової економіки у сфері електроенергетики відзначається поступове витіснення адміністративного початку в договірному регулюванні. Так, у сфері електроенергетики імперативні приписи, пов'язані з дотриманням технологічних правил, правил безпеки виробництва, передачі та споживання електроенергії, вдягаються в договірні форми, стають умовами (змістом) конкретних договорів [4, с. 239].

Варто зазначити, що формування договірних відносин на теренах нашої країни є досить довготривалим процесом, що пов'язано з її історичним минулим. Відтак за часів СРСР домінувала глобальна державна монополія в галузі електроенергетики та її регулювання здійснювалося нормативно-правовими актами. Відголоски радянських часів й досі дають про себе знати. Насамперед, це виявляється в багаторічному пануванні на електроенергетичному ринку єдиного покупця ДП «Енергоринок», у монопольному становищі електропередавальних підприємств обленерго, а також у державному регулюванні цін на електроенергію.

У результаті багаторічного зволікання з реформуванням енергетичного сектора ця базова галузь національної економіки опинилася в критичному стані. У зв'язку із цим Урядом було прийнято рішення щодо кардинального реформування вітчизняного ринку електроенергії. Основною метою реформи стало створення повноцінного конкурентного ринку електричної енергії, що ґрунтується на приватноправових відносинах і відповідає сучасним тенденціям розвитку електроенергетики в усьому світі.

У цьому напрямі вагомим кроком стало схвалення Закону України «Про ринок електричної енергії» від 13 квітня 2017 р. [5], який відповідає вимогам Третього енергетичного пакету ЄС, а саме Директиви Європейського парламенту та ради 2009/72/ЄС від 13 липня 2009 р. про спільні правила внутрішнього ринку електроенергії та про скасування Директиви 2003/54/ЄС. Згідно зі ст. 9 Директиви одне й те саме підприємство не має право здійснювати прямий чи непрямий контроль над розподілом електроенергії та водночас здійснювати прямий чи непрямий контроль над її генерацією, передачею або постачанням [6].

Прийняття Закону розглядається як можливість переходу від державної монополії на ринку електроенергії на користь конкурентного ринку європейського зразка. Відтак у межах ринку електроенергії з 1 липня 2019 р. будуть діяти балансуючий ринок, ринок допоміжних послуг, ринок «на добу наперед» і внутрішньодобовий ринок, ринок двосторонніх договорів. У рамках нової моделі ринку споживач зможе самостійно обирати собі постачальника електроенергії за привабливими для себе умовами, враховуючи не тільки цінову пропозицію, але й умови укладання та виконання договору.

Для того щоб зрозуміти сутність нововведень Закону України «Про ринок електричної енергії» та визначити їхній вплив на розвиток приватноправових засобів регулювання відновлюваної енергетики, видається доцільним дослідити, як наразі функціонує ринок електроенергії в нашій країні та яке місце в ньому відведено договірним відносинам.

Так, з 90-х років минулого століття й дотепер в Україні функціонує оптовий ринок електроенергії, де ДП «Енергоринок» викуповує абсолютно всю електроенергію незалежно від джерел генерації (ТЕС, АЕС, ТЕЦ, ГЕС та з ВДЕ). Він по-різному оцінює її вартість залежно від типу генерації (найдешевша з АЕС, найдорожча з ВДЕ). Потім ДП «Енергоринок»

продає всю викуплену електроенергію постачальникам – обленерго, але вже без диференціації джерела її походження, тобто своєрідний «коктейль» енергії з різних видів генерації за регульованими тарифами.

Що стосується відновлюваної енергетики, то із прийняттям Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про електроенергетику» щодо стимулювання виробництва електроенергії з альтернативних джерел енергії» від 20 листопада 2012 р. виробники «зеленої» електроенергії отримали можливість її реалізації на оптовому ринку електричної енергії України за договорами зі споживачами або за договорами з енергопостачальниками [7]. З метою стимулювання розвитку відновлюваної енергетики на ДП «Енергоринок» до 1 липня 2019 р. покладається обов'язок щодо придбання в кожному розрахунковому періоді в суб'єктів господарювання, яким встановлено «зелений» тариф, усієї виробленої відновлюваної енергії, не проданої за двосторонніми договорами.

Тобто в умовах нинішньої моделі ринку для енергії, отриманої на основі ВДЕ, вже закладені основи для розвитку договірних відносин, і виробники відновлюваної електроенергії, на відміну від виробників інших видів електроенергії, наділені правом продажу своєї продукції без посередництва ДП «Енергоринок». Але з огляду на високу вартість електроенергії з ВДЕ, порівняно з іншими джерелами генерації, її придбання є економічно не доцільним для споживачів і не має місця на практиці.

Схоже на те, що законодавець, запроваджуючи можливість продажу відновлюваної електроенергії безпосередньо споживачам, намагався знизити навантаження на ДП «Енергоринок» щодо її придбання, сподіваючись на соціальну відповідальність споживачів. Але запровадженню цього нововведення мав передувати підготовчий етап, під час якого законодавцем повинні були бути розроблені та закріплені відповідні стимули для споживачів, які були б здатні забезпечити їхню зацікавленість у придбанні дорогої відновлюваної електроенергії.

Із початком функціонування нової моделі ринку електроенергії ДП «Енергоринок» виступатиме лише його оператором, його правонаступником у секторі відновлюваної енергетики стане гарантований покупець. На нього покладається обов'язок із придбання всієї відновлюваної енергії, нереалізованої за двосторонніми договорами, та забезпечення збільшення частки її виробництва до 1 січня 2030 р. [5].

Поки що купівля-продаж відновлюваної енергії між її виробниками та ДП «Енергоринок» здійснюється на основі примірного договору, затвердженого НКРЕ 11 жовтня 2012 р. за погодженням з Антимонопольним комітетом України. У нього час від часу вносяться зміни, як правило, на вимогу законів, а не з власної ініціативи органу, який його рекомендував і мав би бути якнайбільше зацікавлений в якості та ефективності норм цього примірного договору. Проте варто зазначити, що зберігається можливість впливу фізичних та юридичних осіб, їхніх об'єднань на формування змісту цього примірного договору,

про що інформує Повідомлення про оприлюднення проекту регуляторного акта – постанова НКРЕКП «Про затвердження змін до примірного договору про купівлю-продаж електричної енергії між державним підприємством «Енергоринок» і суб'єктом господарювання, що виробляє електричну енергію з використанням альтернативних джерел енергії» [8, с. 122].

Із початком функціонування нової моделі ринку електроенергії купівля-продаж електричної енергії між виробником, якому встановлено «зелений» тариф, і гарантованим покупцем буде здійснюватися на підставі типового договору купівлі-продажу, форма якого буде затверджуватися НКРЕКП. Такий договір укладається на строк дії «зеленого» тарифу, встановленого для відповідного виробника [5].

Примірні та типові договори займають чи не найнижче місце в системі нормативно-правових актів України, які регулюють відносини у сфері енергетики, проте їхнє значення під час укладання конкретних договорів є істотним у монополізованій сфері енергетики. Саме та обставина, що сфера енергетики є монополізованою, і стає однією з причин жорсткого визначення умов договорів. Це також зумовлює більше використання саме типових договорів [8, с. 121].

З одного боку, можна сказати, що затвердження типового договору або нормативне закріплення істотних вимог до нього є обмеженням свободи договору, але багато вчених визнає необхідність такого обмеження задля забезпечення суспільних благ.

Наприклад, одним із прихильників такої позиції є В. Мілаш, яка зазначає, що встановлення потрібного балансу між свободою договору у сфері господарювання та чинниками, які її обмежують, – важливе теоретичне та практичне завдання, яке неможливо вирішити раз і назавжди. Динамічний розвиток ринкових відносин вимагає проведення їх постійного моніторингу для виявлення «слабких ланок» механізму ринкового саморегулювання, що можуть привести до дисбалансу всю систему ринкових відносин. Втручання держави в ринкові відносини повинно забезпечувати недопущення такого дисбалансу та бути спрямованим на стабільне функціонування господарського обороту [3, с. 9].

У свою чергу К. Забоєв, визнаючи, що вільний ринок, тобто ринок, який заснований на принципі свободи цивільно-правового договору, у стані саморегулюватися, зазначає, що таке саморегулювання повинно відбуватися на основі законів, встановлених державою й визначаючих межі свободи договору, оскільки держава повинна контролювати вільну стихію договірної регулювання [9, с. 21].

З останнім важко не погодитися, і держава дійсно має визначати межі свободи договору, особливо в стратегічно важливих для держави сферах господарства. У галузі відновлюваної енергетики останнє пояснюється тим що, як уже зазначалося, становище виробників відновлюваної енергії досить уразливе і вони поки що потребують державної підтримки. Тож у галузі відновлюваної

енергетики запровадження типової форми договору є не стільки намаганням держави обмежити свободу господарюючих суб'єктів, скільки намаганням захистити їхні інтереси.

Окрім продажу відновлюваної енергії гарантованому покупцю, новим Законом також передбачена можливість її продажу безпосередньо споживачам. Так, згідно зі ст. 71, електрична енергія, вироблена на об'єктах електроенергетики, що використовують альтернативні джерела енергії (а з використанням гідроенергії – вироблена лише мікро-, міні- та малими гідроелектростанціями), може бути продана її виробниками за двосторонніми договорами на ринку «на добу наперед», на внутрішньодобовому ринку та на балансуєчому ринку за цінами, що склалися на відповідних ринках, або за «зеленим» тарифом, встановленим відповідно до цього Закону [5].

Положення цієї статті не можна назвати новелою для вітчизняної відновлюваної енергетики, адже, як уже зазначалося, сьогодні виробники електроенергії з ВДЕ вже мають таке право. Але уявити його практичне втілення не видається можливим навіть в умовах оновленого ринку електроенергії: для споживачів знову ж таки не передбачено жодного стимулу переплачувати за «зелений» тариф, а виробник відновлюваної електроенергії незацікавлений у її продажі за ринковою ціною.

З метою підвищення конкурентоспроможності відновлюваної електроенергії законодавцем встановлено, що максимальний строк дії двосторонніх договорів, укладених із дати початку дії нового ринку електричної енергії до 31 грудня 2020 р., не може перевищувати одного року, крім договорів із виробниками електричної енергії за «зеленим» тарифом. Але, беручи до уваги малоімовірність укладання споживачами двосторонніх договорів із виробниками відновлюваної електроенергії, таке намагання держави їх підтримати має суто формальний характер.

У свою чергу, ефективним стимулом до розвитку використання ВДЕ видається положення п. 4 ст. 71 Закону, у якому зазначається, що за бажанням суб'єктів господарювання, які мають намір виробляти електричну енергію з альтернативних джерел енергії та які оформили право власності чи користування земельною ділянкою, зареєстрували декларацію про початок виконання будівельних робіт або дозволу на виконання будівельних робіт та уклали договір на приєднання до електромереж, гарантований покупець зобов'язаний укласти договір купівлі-продажу електричної енергії в будь-який час до початку будівництва та/або введення в експлуатацію відповідних об'єктів електроенергетики та встановлення «зеленого» тарифу Регулятором. Укладений договір втрачає силу в разі, якщо об'єкт альтернативної електроенергетики або черга будівництва електричної станції, щодо якого його укладено, не введено в експлуатацію протягом трьох років із дати реєстрації відповідної декларації про початок виконання будівельних робіт або отримання дозволу на виконання будівельних робіт [5].

Зазначене нововведення суттєво забезпечує підприємців у галузі відновлюваної енергетики. Адже будь-який інвестор ще на етапі проектування свого об'єкта відновлюваної енергетики хоче бути впевненим, що зможе реалізувати всю вироблену електроенергію. Поки що виробники не мають жодних гарантій щодо продажу своєї продукції ДП «Енергоринок» до отримання «зеленого» тарифу, у свою чергу законодавство не гарантує його встановлення до введення електростанції в експлуатацію.

Для забезпечення функціонування нової моделі конкурентного ринку електроенергії Законом передбачено близько двадцяти видів договорів, зокрема такі: двосторонній договір купівлі-продажу електричної енергії (двосторонній договір), про купівлю-продаж електричної енергії за «зеленим» тарифом, про постачання електричної енергії споживачу, про купівлю-продаж електричної енергії на ринку «на добу наперед», про купівлю-продаж електричної енергії на внутрішньодобовому ринку, про надання послуг із розподілу, про надання послуг із передачі, про надання послуг із диспетчерського (оперативно-технологічного) управління, про приєднання до системи передачі, про приєднання до системи розподілу тощо.

Таке різноманіття договорів свідчить про те, що з початком функціонування нової моделі ринку електроенергії в електроенергетичному секторі приватноправові засоби регулювання майже повністю витісняють публічно-правові. Причиною цього стало розширення кількісного складу учасників на ринку електроенергії і, як наслідок, ускладнення структури договірної взаємодії на ньому. Зазначені в Законі договори становлять систему пов'язаних між собою договорів, що відбивають структуру договірних зв'язків у сфері електроенергетики, і лише їхнє комплексне використання може забезпечити належне функціонування ринку електроенергії.

Як зазначає А. Биков, дослідження договорів як єдиної, стрункої системи дає змогу розглядати їх не як розрізнену масу окремих, що не мають між собою зв'язку, видів договорів, а як певну сукупність, що володіє внутрішньою цілісною структурою, сукупність, в основі якої лежить єдність і взаємозв'язок між окремими договорами [10, с. 4].

Наявна сьогодні система договорів свідчить про те, що, крім суб'єктів, які беруть участь у безпосередній купівлі-продажу електричної енергії, важлива роль на ринку електроенергії відведена суб'єктам, які надають послуги. Так, до моменту припинення своєї діяльності як організатора ринку ДП «Енергоринок» надає суб'єктам ринку послуги з організації функціонування та розвитку єдиної енергетичної системи країни.

У зв'язку із цим можна зробити висновок, що відносини, спрямовані на купівлю-продаж електричної енергії, складають тільки частину відносин з енергопостачання. І у сфері електроенергетики, і відновлюваної енергетики зокрема, поряд із договорами про купівлю-продаж вагомим місцем займають договори, спрямовані на сприяння торговим відносинам, наприклад договір про надання послуг із розподілу, договір про надання послуг із передачі, договір про

надання допоміжних послуг, договір про надання послуг із диспетчерського (оперативно-технологічного) управління тощо.

Загалом, множинність договорів у галузі відновлюваної енергетики, що передбачені новим Законом, дає підстави для їхньої систематизації. За формою волевиявлення сторін можна виділити такі:

1) договори, щодо яких необхідне волевиявлення обох сторін: це двосторонні договори, договори про купівлю-продаж електричної енергії на ринку «на добу наперед», на внутрішньодобовому ринку;

2) договори, щодо яких досить волевиявлення однієї сторони: це договір між виробником відновлюваної енергії та гарантованим покупцем (про купівлю-продаж електричної енергії за «зеленим» тарифом).

Зважаючи на предмет кожного з договорів на ринку електроенергії, можна виділити такі:

1) основні договори, за допомогою яких встановлюється ланцюжок між генерацією електроенергії та її споживанням: це двосторонні договори, договори про купівлю-продаж електричної енергії на ринку «на добу наперед», на внутрішньодобовому ринку, про купівлю-продаж електричної енергії за «зеленим» тарифом;

2) інфраструктурні договори, які супроводжують укладення основних договорів і без яких неможлива реалізація останніх. У межах цієї групи договорів також можна виділити дві підгрупи:

а) договори, які забезпечують доступ виробників «зеленої» енергії до ринку: це договори про участь у ринку «на добу наперед» та/або внутрішньодобовому ринку;

б) допоміжні договори, які регламентують надання послуг щодо реалізації «зеленої» енергії: договори про надання послуг із розподілу, передачі, договори про надання допоміжних послуг, про надання послуг із диспетчерського (оперативно-технологічного) управління, про приєднання до системи передачі, розподілу, про доступ до пропускної спроможності міждержавних перетинів, про постачання електричної енергії споживачу, про надання послуг комерційного обліку електричної енергії.

У запропонованій класифікації чітко простежуються взаємозв'язки договорів у галузі відновлюваної енергетики й підкреслюються виняткова роль кожного з них для забезпечення процедури передачі електроенергії від виробника до споживача.

Загалом, на основі вищевикладеного можна зробити висновок, що основним завданням реформи електроенергетичної галузі країни стало запровадження ринку електроенергії, побудованого на договірних засадах.

І не применшуючи значення державного регулювання галуззю відновлюваної енергетики, варто зазначити, що і в цьому секторі господарства країни важливого значення набуває договірне регулювання як самостійний правовий спосіб організації конкретних індивідуальних зв'язків господарюючих суб'єктів, що існує поряд з їхньою нормативно-правовою регламентацією.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Крупчан О. Публічно-правове та приватноправове регулювання підприємництва в Україні. Бюлетень Міністерства юстиції України. Київ, 2014. № 3.
2. Погрібний С. Регулювання договірних відносин у цивільному праві України: співвідношення їх внутрішнього (само-регулювання) і зовнішнього (державного) регулювання. Право України. Київ, 2012. № 9. С. 26–36.
3. Мілаш В. Приватноправові підвалини господарського правопорядку: сучасний стан і перспективи модернізації. Теорія і практика правознавства. Харків, 2014. № 1 (5). URL: <file:///D:/%D0%97%D0%90%D0%93%D0%A0%D0%A3%D0%97%D0%9A%D0%98/62987-129380-1-SM.pdf>
4. Михалев Д. Система договорів в сфері електроенергетики. Вестник Волгоградского государственного университета. Волгоград, 2011. № 5. С. 238–244.
5. Про ринок електричної енергії: Закон України від 13 квітня 2017 р. № 2019-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 27–28. С. 5. Ст. 312.
6. Directive 2009/72/EC of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 concerning common rules for the internal market in electricity and repealing Directive 2003/54/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A32009L0072>
7. Про внесення змін до Закону України «Про електроенергетику» щодо стимулювання виробництва електроенергії з альтернативних джерел енергії: Закон України від 20 листопада 2012 р. № 5485-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 51. С. 2718. Ст. 714.
8. Кицик Я. Використання примірних та типових договорів у галузі електроенергетики України. Приватне право і підприємництво. Київ, 2016. № 16. С. 120–123.
9. Забоев К. Правовые и философские аспекты гражданско-правового договора. СПб.: Юрид. центр «Пресс», 2003. 278 с.
10. Быков А. Система хозяйственных договоров. Вестник МГУ. Москва, 1974. № 1. С. 4–5.